

Homenatge a Girona: Pérez Galdós, *Gerona* i els setges

JORDI CANAL > TEXT

En un article publicat l'agost de 1903 en un periòdic de Múrcia, Benito Pérez Galdós explicava el seu pas per Girona temps enrere, el setembre de 1868, quan tenia 25 anys. El futur gran novel·lista espanyol havia arribat a la ciutat des de França, passant per Figueres, amb diligència i ferrocarril.

De la seva estada a la ciutat del Ter i de l'Onyar, Pérez Galdós en lliurava el següent relat:

«Gerona, donde pasé un día con su noche, permaneció en mi mente con impresiones indelebles. Recorrí con incansable agilidad juvenil todas sus calles, sus pintorescas inmediaciones, visité sus dos grandes iglesias, San Félix y la Catedral, encaramada sobre la ingente escalinata. Las plazas, de las Coles y del Vino, Cort-Reial y de Ciudadanos, la cercana eminencia de Montjuich, los despedazados restos de bastiones, la mansa corriente del Onyar, quedaron bien estampados en mi memoria. En aquellos días, ni por soñación pensaba yo en los Episodios nacionales, ni había germinado en mí el plan literario que traté de realizar cinco años más tarde por repentino propósito y con improvisados alientos. No he vuelto a Gerona, y para componer el libro que lleva el nombre de aquel baluarte sacrosanto de nuestra nacionalidad, me fue de gran provecho la impresión de lo que vi aun viéndolo sin deliberado propósito artístico.»

>> **Edició de Gerona de 1902.**

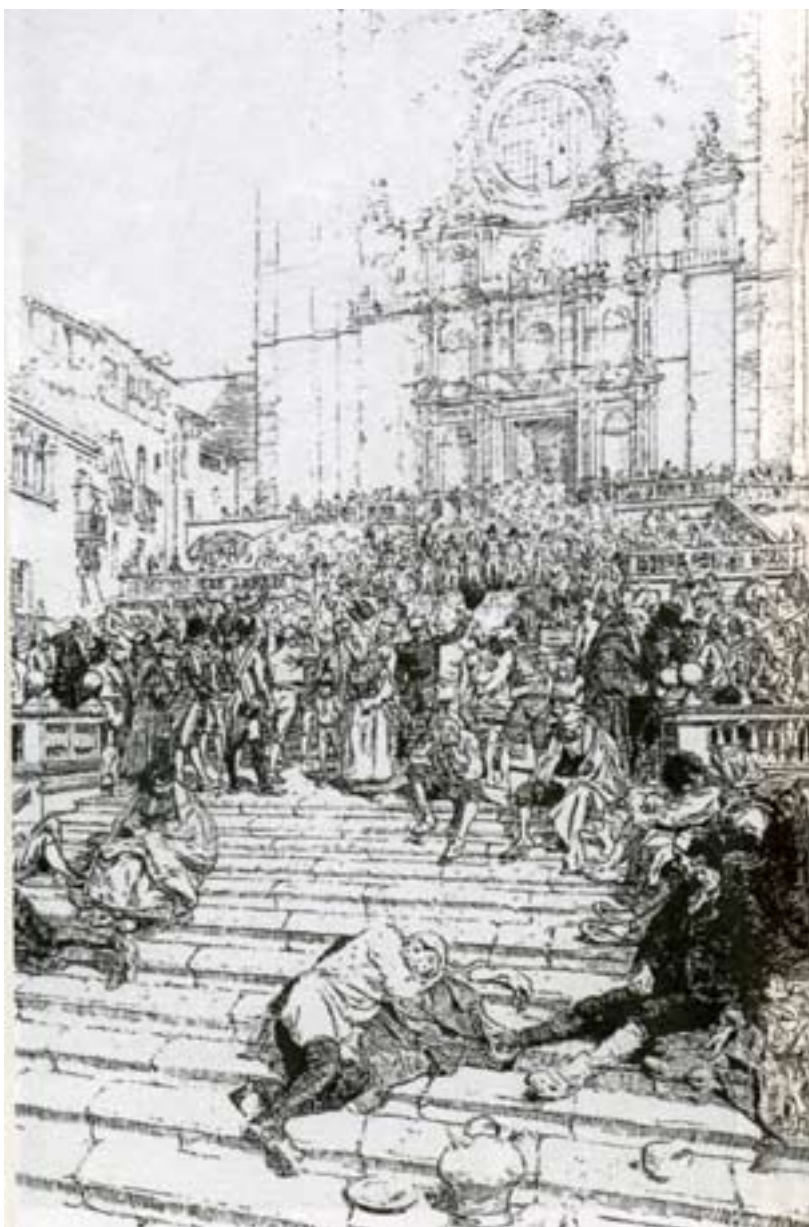
El llibre que porta «el nombre de aquel baluarte sacrosanto de nuestra nacionalidad» és *Gerona*, el setè volum dels *Episodios nacionales* galdosians, escrit el mes de juny de 1874. Mentre que l'episodi anterior estava dedicat als setges de Saragossa durant la guerra de la Independència, aquest narra el de Girona de 1809. Tot i que els setges de Girona han rebut força atenció, des del segle XIX fins avui, tant en el camp de la història com en el de la literatura, la novel·la de Pérez Galdós constitueix segurament l'obra més destacada que se'ls ha dedicat. No la més celebrada, malauradament, però sí la més cèlebre. Es tracta d'un dels llibres més interessants que han estat dedicats a la ciutat a l'època contemporània. *Gerona* és, per damunt de tot, un gran homenatge a Girona.

La novel·la de la guerra de la Independència

Gerona va publicar-se l'any 1874. Corrien els temps, ben agitats, que la historiografia ha batejat com el Sexenni Democràtic (1868-1874). La novel·la era la setena que Benito Pérez Galdós escrivia dels *Episodios nacionales*. Havia començat a fer-ho l'any anterior. La primera que va veure la llum fou *Trafalgar*, ambientada en la batalla marítima del mateix nom, de 1805. Tres altres textos aparegueren, encara, el 1873: *La corte de Carlos IV*, *El 19 de marzo y el 2 de mayo* i *Bailén*. I cinc van afegir-s'hi l'any següent: *Napoleón en Chamartín*, *Zaragoza*, *Gerona*, *Cádiz* i *Juan Martín el Empecinado*. Amb *La batalla de los Arapiles*, editada el 1875, es completaren els deu volums de la primera sèrie dels *Episodios galdosians*. En la segona edició de *Trafalgar* ja s'anunciava aquesta gran empresa literària: «Muchas cosas voy a contar. ¡Trafalgar, Bailén, Madrid, Zaragoza, Gerona, Arapiles!...».

El ritme d'escriptura era frenètic: quatre episodis enllestits el primer any i cinc el segon, a voltes elaborats en un parell de mesos o, fins i tot, com en el cas de *Gerona*, en només un. Tanmateix, contràriament al que en alguna ocasió s'ha afirmat, no s'hi troba ni manca d'estil, ni deixadesa, ni consciència d'estar elaborant peces menors. Els estudis recents sobre els manuscrits de Pérez

El ritme d'escriptura era frenètic: quatre episodis enllestits el primer any i cinc el segon, a voltes elaborats en un parell de mesos o, fins i tot, com en el cas de *Gerona*, en només un

Galdós –el de *Gerona* permet veure que la novel·la va tenir una única redacció bàsica– i sobre les galerades ens mostren més aviat tot el contrari. Quatre sèries més van completar, al llarg de la vida de l'autor, l'empresa dels *Episodios nacionales*.

>> A l'esquerra, Benito Pérez Galdós. A la dreta, il·lustració del seu llibre *Gerona*.

>> Soldat de plom de Joaquim Pla Dalmau exhibit en el Museu d'Història de la Ciutat de Girona.

Mentre que la primera de les sèries està ambientada en els anys de la guerra de la Independència, la segona, també integrada per deu llibres i publicada entre 1875 i 1879, s'emmarca en els del regnat absolutista de Ferran VII. L'èxit de la primera part convidava, sens dubte, a continuar. Amb aquests vint volums, Pérez Galdós va donar per acabada l'empresa dels *Episodios nacionales* a la fi de la dècada dels anys setanta. L'últim que es comercialitzà fou *Un faccioso más y algunos frailes menos*. En un article de 1880, Leopoldo Alas, *Clarín*, va afirmar que els *Episodios* eren «la novela mejor pensada, más inspirada y de forma más bella de cuantas se han publicado en España en todo el siglo».

Les dues dècades que següien foren aprofitades per Benito Pérez Galdós per escriure altres novel·les i peces de teatre. Ricardo Gullón ha afirmat que és el 1881 que «el arte de Galdós alcanza la madurez» i les seves narracions assoleixen «el grado de plenitud, de penetración en el mundo y verdad total característico de las obras maestras». Algunes de les més grans creacions galdosianes pertanyen a aquesta època: des de *La desheredada* i *El amigo Manso* fins a *Misericordia* i *El abuelo*, de 1897, tot passant per *Tormento*, *Fortunata y Jacinta*, *Miau*, *Ángel Guerra* o, entre altres, *Nazarín*.

El 1898, però, aparegué *Zumalacárregui*, una novel·la que es presentava com un nou episodi nacional, el primer de la tercera sèrie. La necessitat d'obtenir ingressos suplementaris, juntament amb la contrastada atracció popular del producte i l'ampliació de la distància entre el temps del relat i el temps de l'escriptura, expliquen la represa de l'aventura dels *Episodios*. Els vint volums que formen la tercera i la quarta sèries es publicaren entre 1898-1900 i 1902-1907. L'escenari històric d'aquests llibres és el regnat d'Isabel II, entre 1833 i 1868. Finalment, el 1908 Pérez Galdós va començar a publicar la cinquena sèrie, ambientada en l'etapa que s'obrí amb la revolució de setembre de 1868. Només sis títols n'arribaren a veure la llum. L'últim va ser *Cánovas*, de 1912. Els problemes de salut del novel·lista, sobretot la seva

progressiva ceguesa, impediren la redacció dels quatre volums restants.

Els quaranta-sis llibres que formen els *Episodios nacionales*, editats entre 1873 i 1912, constitueixen un fris magnífic de l'Espanya vuitcentista. Cada sèrie respon –com no podia ser de cap altra manera en uns textos escrits al llarg de quaranta anys intensos– a preocupacions, plantejaments i, fins i tot, a opcions estètiques diferents. Allò que en realitat separa el jove, i a voltes ingenu, Gabriel Araceli dels primers episodis d'aquell petit gran home que respon al nom de Tito en els últims –ambdós, evidentment, *alter egos* de Pérez Galdós– és, fonamentalment, l'experiència vital d'un autor instal·lat des de feia uns anys a Madrid, jove, optimista, liberal i adepte en literatura al realisme, d'una banda, i de l'altra, aquest mateix autor en plena vellesa, marcat per la ceguesa, els desenganys, el republicanisme i una opció estètica pròxima al simbolisme.

Els deu primers episodis, editats entre 1873 i 1875, tal com s'ha afirmat més amunt, estan ambientats en els anys que van des de 1805, amb la batalla de Trafalgar, fins a la derrota de les tropes franceses i la consegüent sortida de terres espanyoles, el 1813. La història d'Espanya i la vida de Gabriel Araceli configuren dos plànols que s'entrecreuen permanentment en aquestes novel·les. De fet, es tracta d'episodis d'un episodi, novel·les de la gran novel·la de la guerra de la Independència –la història d'una caiguda i una suposada derrota, seguides d'una recuperació i un triomf final– que es proposà d'escriure Galdós. La unitat de la sèrie és evident: cadascuna de les obres enllaça amb l'anterior i, a més, totes comparteixen personatges, la trama de fons i la continuïtat històrica. En aquest sentit, *Trafalgar* constitueix una mena de pròleg, que narra la infantesa i adolescència gaditanes de Gabriel i la prehistòria de la guerra; presenta al lector, en definitiva, l'home i la seva pàtria. Els destins del jove Gabriel i de la jove Espanya, que estava entrant en la contemporaneïtat, s'acaben convertint en inseparables entre 1808 i 1813.

Gabriel Araceli, que en la seva vellesa esdevé el narrador d'aquesta primera sèrie d'episodis –excepte, com veurem més endavant, en el cas de *Gerona*, en el qual la cosa és un pèl més complicada–, promet al lector des del principi que el seu relat «no será tan bello como debiera», però que farà «todo lo posible para que sea verdadero». La història de l'Espanya d'aquells anys –i, en aquest marc, l'episodi dels setges de Girona constitueix un moment molt important– és contada a través de Gabriel Araceli. És la seva història, és una història i és, al cap i a la fi, la història.

Els quaranta-sis llibres que formen els *Episodios nacionales*, editats entre 1873 i 1912, constitueixen un fris magnífic de l'Espanya vuitcentista

Benito Pérez Galdós, igualment com fe- ren també en el segle XIX Honoré de Balzac, Charles Dickens o Lev Tolstoi, crea una his- tòria, que es converteix en real, en la histò- ria, per als lectors. Una història, tanmateix, que no es pot confondre amb la història: es tracta de novel·les, i tot intent de llegir-les d'una altra manera és simplement un des- propòsit. Són ficcions vertaderes, com sos- té el novel·lista i crític literari argentí Tomás Eloy Martínez. El fet que els *Episodios nacio- nales* permetin comprendre i sentir millor el vuit-cents espanyol que molts llibres d'his- tòria no és més que un mèrit del seu autor i, si se'm permet d'afegir-ho, un defecte de molts dels historiadors que s'han -ens hem- apropiat a aquesta època.

L'episodi de Girona

El 1874, quan va escriure *Gerona*, Benito Pérez Galdós tenia 31 anys. Havia nascut a Las Palmas de Gran Canaria el 1843 i estava instal·lat a Madrid des de setembre de 1862. La voluntat del novel·lista d'incloure els set- ges de Saragossa i els de Girona entre els epi- sodis nacionals més destacats de principi del segle XIX l'obligà a pensar una estructu- ra peculiar per a *Gerona*. El narrador de la pri- mera sèrie, Gabriel Araceli, no podia haver estat en la seva joventut a tot arreu i, enca- ra menys, a dos indrets al mateix temps. Per aquesta raó, *Gerona* té una estructura una mica diferent de la dels altres nou volums escrits entre 1873 i 1875.

Gabriel només introdueix i acomiada, en aquesta ocasió, el relat. Un prefaci no nu- merat precedeix el primer dels capítols, en el qual Gabriel Araceli deixa pas a la narració d'Andresillo Marijuán, que culmina en el ca- pítol xxvi. Gabriel reprèn llavors el seu paper de narrador, en la seva vellesa -«téngase pre- sente que, en la época en que hablo, cuento algo más de ochenta años», ens adverteix-, fins al capítol xxviii, que clou el volum. Per- met així enllaçar *Gerona* històricament i lite- rària amb l'episodi anterior, *Zaragoza*, i pre- parar la transició cap al següent, *Cádiz*.

En un interessant text dedicat per Ra- fael Alberti a *Gerona*, que veié la llum poc després de la Guerra Civil de 1936-1939 -i on no són absents, com no podia ser d'altra manera, ni la lectura en clau de guerra d'in- dependència d'aquest darrer conflicte (molt freqüent en ambdós bàndols, com ha mos- trat Xosé M. Núñez Seixas), ni els paral·lels entre la resistència de Girona-1809 i Ma- drid-1936-, el poeta descrivia Gabriel Araceli i Andrés Marijuán com «dos voluntarios, tan reales como novelísticos, de nuestra guerra de independencia», i apuntava que els seus diàlegs, en les primeres planes de la novel·la,

contenien «la misma chispa y el ángel de la más pura tradición picaresca española». La recuperació de la tradició literària espanyola que Benito Pérez Galdós féu als *Episodios* és importantíssima.

En qualsevol cas, és en aquests primers passatges que l'autor ens presenta la cançó que canta i torna a cantar Marijuán -«la can- ción con que nos aporreaba los oídos»- des que els dos joves es retroben després de la seva respectiva participació en els setges de Girona i Saragossa: «Digasme tú, Girona, / Si te n'arrendirás... / Lirom, lireta. / Com vols que m'rendesca / Si España non vol pas / Li- rom fa lá garideta, / Lirom fa lireta lá.»

Aquest «estribillo catalán», que Galdós, en una carta a Narcís Oller de 1892, no recor- dava d'on havia tret, permet introduir el re- lat de les vivències d'Andresillo Marijuán du- rant el tercer setge de Girona.

Personatges inventats i personatges històrics coexisteixen en la narració. D'una banda, Andrés i els orfes Siseta, Badoret, Manalet i Gasparó, a més del doctor Pablo Nomdedeu, la seva filla Josefina i la senyo-

>> *La Catedral i Sant Feliu en una il·lustració de la novel·la de Galdós.*

ra Sumta, la valenta i heroica criada; de l'altra, Mariano Álvarez de Castro, la «figura de bronze» que apareix poc però que sempre és present, i també dos personatges que podríem anomenar col·lectius, els militars espanyols i, sobretot, els francesos, els «porcs», com són anomenats popularment. Els animals juguen, de fet, un paper molt destacat: no només els «porcs francesos», ans també les rates –la llarga escena de l'exèrcit de rates capitanejat per la gran rata Napoleó és antològica– o la família de gats que alguns dels protagonistes s'acaben menjant. La passió de Don Benito pels animals, pels personatges amb nom d'animal i per les metàfores animals és ben coneguda.

A l'entorn d'aquests personatges, l'autor teixeix una història que combina el relat del setge i els seus efectes sobre la població gironina amb la narració de les vivències d'uns homes i dones del poble –el plantejament sobre la història de l'escriptor canari no s'allunyava gaire de la que Miguel de Unamuno batejà més endavant com a *intrahistòria*– durant aquells difícils mesos. La fam i la lluita per la supervivència constitueixen el contrapunt de l'heroisme, el sacrifici i el patriotisme. No es tracta d'un relat èpic, d'una epopeia, com bé va veure fa temps Gilberto Triviños. Grandeses i baixeses, alegria i tristesa, egoisme i generositat, s'hi donen la mà. I converteixen, en conseqüència, el relat en realitat, en extreure tota la veritat de les mentides, per utilitzar els termes que Mario Vargas Llosa ha aplicat a les novel·les.

L'episodi ens explica tantes coses de la Girona i l'Espanya de 1809 com de les de 1874. En ambdós casos, ja fos en plena guerra de la Independència o en ple Sexenni Democràtic, l'agitació, la inestabilitat i la guerra estaven a l'ordre del dia. Ho recorda Gabriel Araceli en les primers línies de *Gerona*:

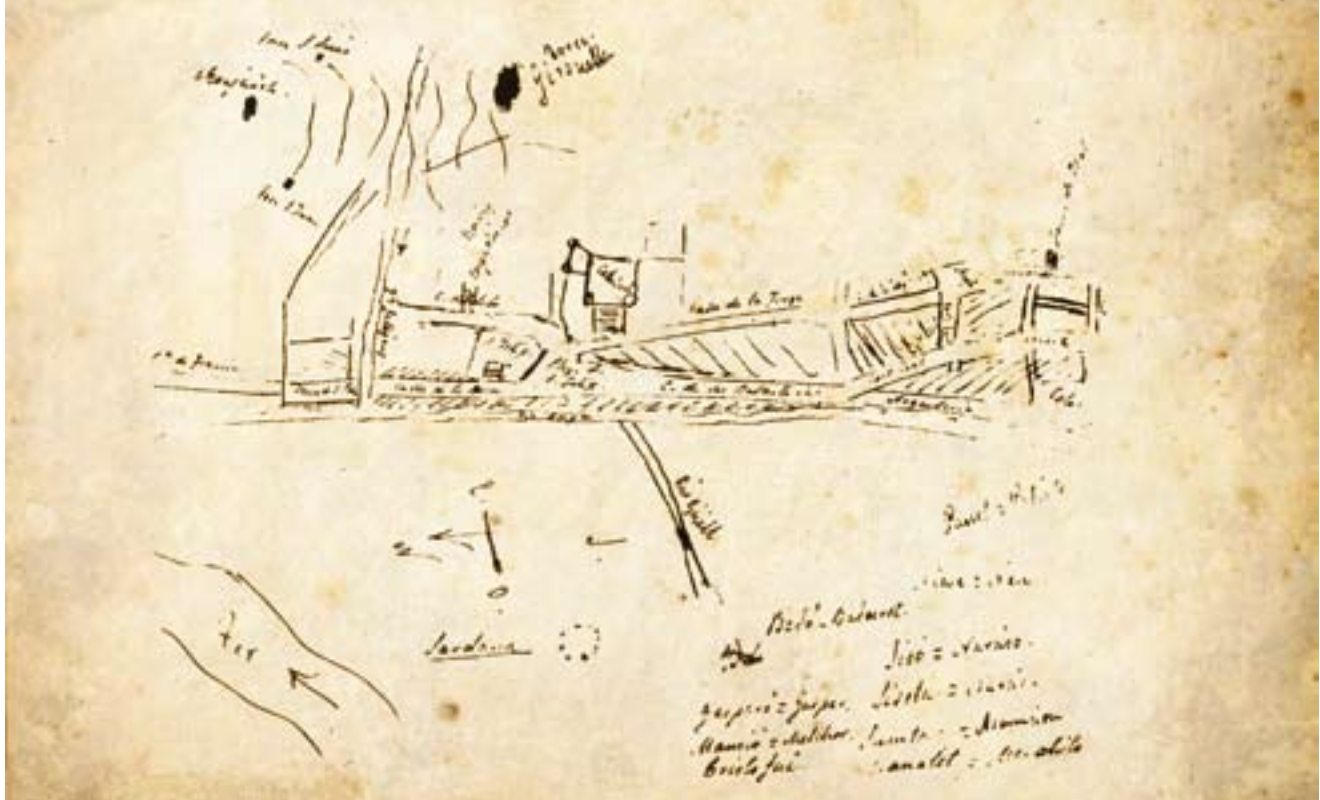
«Me río yo de insurrecciones absolutistas y republicanas en tiempos en que el Poder central cuenta con grandes elementos para sofocarlas. Aquello no se parecía a ninguna de estas niñadas de ahora, pues con las tropas que Napoleón envió a España a fines del año 9 constaba de 300.000 hombres el ejército invasor.»

L'episodi ens explica tantes coses de la Girona i l'Espanya de 1809 com de les de 1874. En ambdós casos, l'agitació, la inestabilitat i la guerra estaven a l'ordre del dia

La guerra napoleònica contrasta amb les insurreccions republicanes de la fi de la dècada dels seixanta i principi de la següent, i també amb la guerra carlista iniciada el 1872. I ho fa, així mateix, el poble espanyol de la guerra de la Independència –el *pueblo*– amb el *vulgo*, que reapareix una vegada rere l'altra en el segle XIX, tal com ja havia quedat clar el 1808 en el motí d'Aranjuez –aquesta oposició fonamenta, per exemple, l'episodi *El 19 de marzo y el 2 de mayo*–. Es tracta, sosté Galdós en la ploma de Gabriel Araceli, de «ese vulgo que, con ser tan vulgo, ha influido en los destinos del país desde la primera revolución acá». Els episodis d'ahir poden servir de guia per a un avui difícil. L'optimisme moderat del novel·lista, força crític amb l'Espanya que li havia tocat de viure, fa sovint acte de presència en els seus relats.

Pérez Galdós, com tots els grans novel·listes, féu un important treball de recopilació i documentació abans d'escriure cada un dels *Episodios nacionales*, a vegades més aprofundit i a vegades menys, a voltes més basat en uns materials i a voltes en altres. En el cas de *Gerona*, Carles Bastons ha identificat algunes obres que l'escriptor canari consultà, entre les quals sobresurten el *Manifiesto de quanto sucedió al excelentísimo señor teniente general D. Mariano Álvarez de Castro, gobernador de la plaza de Gerona, desde que quedó prisionero de guerra en ella, hasta su fallecimiento en el castillo de San Fernando de Figueras* (1816), de Francisco Satué –que, per cert, apareix com a personatge a l'episodi–, i la *Historia militar de Gerona, que comprende particularmente los dos sitios de 1808 y 1809* (1840), de Guillermo Minali. Galdós coneixia bé, d'altra banda, la historiografia més general sobre la guerra de la Independència, des dels escrits d'Estanislao de Koska fins a les importants obres del comte de Toreno i de Modesto Lafuente.

Complementàries d'aquestes lectures foren les informacions que algunes persones proporcionaren a l'autor, com també els seus passeigs per la ciutat de Girona, el 1868. Manuel Almeda, un jove gironí estudiant d'arquitectura que Galdós conegué a l'Ateneo de Madrid i que, més endavant, esdevingué arquitecte municipal, fou un dels que ajudaren l'escriptor: «con un lápiz en un papel me fue trazando el plano de las calles y yo iba recordando como ante el plano mejor construido». Coneixem, en aquesta mateixa línia, un croquis de plànol de la ciutat de Girona traçat per l'escriptor mateix, que conté anotacions que s'utilitzaren en la redacció de l'episodi, des dels noms dels carrers de la part vella fins als diminutius catalans d'alguns noms, tot passant per una rotllana de

punts acompanyada del nom *sardana* (ben útil per tal de descriure la dansa d'Andrés, Siseta i vuit bordegassos, a petició del senyor Nomdedeu, al començament del capítol x). Pel que fa a la visita a la ciutat, ja ha estat evocada al principi d'aquest text a partir de les paraules del mateix autor. Hi feia també referència, però, a les seves cèlebres *Memorias de un desmemoriado*, on escrigué:

«Vi y examiné esta población a mi gusto, visitando sus monumentos y recorriendo todas sus calles y plazas. ¡Qué lejos estaba yo de pensar que seis años después había de escribir el episodio Gerona! Tan fijos quedaron en mi mente las bellezas, accidentes y rincones de la invicta ciudad, que no necesité más para describirla.»

La Girona històrica i la Girona literària s'acaben fonent, en definitiva, en la ploma de Benito Pérez Galdós.

Un lloc de memòria

Gerona va ser, com la majoria dels episodis galdosians, un èxit. Se n'han fet múltiples edicions, tant en vida de l'autor com posteriorment, des del segle XIX fins avui –Espasa Calpe i el diari *El Mundo* n'han publicat una el 2008–. Fins i tot la novel·la va donar lloc, a la fi del vuit-cents, a una adaptació teatral, amb títol idèntic, obra del mateix Pérez Galdós. El drama, en quatre actes i en prosa, arraconava parcialment la història i els fets heroics i patriòtics per tal de tractar sobretot la fam i els sentiments i les baixeses humanes durant el setge gironí. L'obra, estrenada el febrer de 1893 al Teatro Español de Madrid, rebé crítiques no gaire bones i passà sense pena ni glòria. Referir-se a *Gerona* significa, en conseqüència, si no s'indica explícitament el contrari, fer-ho a la novel·la, l'episodi nacional.

Gerona és, en realitat, tal com s'afirmava al principi d'aquest article, un gran homenatge a Girona: a la ciutat de Girona, als homes i dones de Girona, a la realitat de Girona, al mite de Girona i dels seus setges (l'episodi contribuï de manera decisiva a difondre el mite nacional dels setges de Girona, com ha demostrat Borja Vilallonga). I, així mateix, al sacrifici i el patriotisme, ja sigui local, regional o nacional –no hi havia necessàriament cap mena de contradicció–, tot entenent aquest darrer com a espanyol. A l'època en què va ser escrita la novel·la només existien la nació i el nacionalisme espanyols; el nacionalisme català encara no havia sorgit i, en conseqüència, la nació catalana estava encara per construir.

La novel·la passà a formar part, en definitiva, des de la seva aparició l'any 1874, de la història de Girona i dels imaginaris universals sobre la ciutat –ocorre exactament el mateix, no és cap secret, amb altres episodis galdosians i les ciutats de Madrid (*El 19 de marzo y el 2 de mayo, Napoleón en Chamartín*), Saragossa (*Zaragoza*) o Cadis (*Cádiz*)–. Resulta impossible parlar dels setges i del passat gironí sense pensar o evocar l'obra de Benito Pérez Galdós. *Gerona* és, en certa forma, si ho entenem en el sentit que Pierre Nora donà ja fa anys a aquesta categoria, un lloc de memòria. Girar-se d'esquena a aquesta realitat, com sembla que encara es vol seguir fent en molts àmbits, tant gironins com catalans, no té cap sentit. Confondre, en aquesta com en d'altres ocasions, el passat i el present, la llengua i el llenguatge –com diria Jorge Semprún– o el sectarisme i la cultura, no és altra cosa, em sembla, que un despropòsit provincià.

Jordi Canal. *École des Hautes Études en Sciences Sociales (París).*

>> *Plànol de Girona dibuixat per Galdós amb anotacions preparatòries del llibre.*